

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Институт за балканистика при БАН

ТЪРНОВСКА КНИЖОВНА ШКОЛА. Т. 6

Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26—28 септември 1994 г.

ТЪЛКУВАНЕТО НА МИТИЧЕСКИ И КЛАСИЧЕСКИ МОТИВИ В БЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА МАНАСИЕВАТА ХРОНИКА

Иван БУЮКЛИЕВ (София)

Творчеството на византийския писател Константин Манаси е тясно свързано с културните процеси, характеризиращи Комниновата епоха. Историците определят това време като ренесанс. В това название се включва подчертания интерес на интелектуалния елит на Константинопол към класическата древност с нейната живопис, скулптура, архитектура и художествена словесност¹.

Константин Манаси, като дете на своето време, не прави изключение. Наред с другите си творби, той ни е завещал и няколко специфични къса, определяни жанрово като *ἐξ φράσεως*. В тях ни предлага поетично описание на древни мозайки, изобразяващи сцени от „Одисеята“, наред с други малко познати митически сюжети². Те показват, че византийският писател не само е начетен в античното изобразително изкуство, но си служи умело и с античния поетичен слог. Това обаче едва ли означава, че той е само подражател на античните образци. В много случаи той определено се противопоставя на Омир и неговата поетика и това е отразено експлицитно в най-важното му историческо съчинение *σύνοψις ἱστρικῆς*:

Ταύτην ἐγὼ βουλόμενος τὴν μάχην ἱστορῆσαι.

Καθὼς τοῖς ἱστορήσασι γράφεται περὶ ταύτης, //

Καὶ μέλλων λέγειν οὐ καθὼς Ὅμηρος ἀναγράφει,

Συγγνώμην ἐξαίτησομαι παρὰ τῶν εὐγνωμόνων,

Ὅμηρος γὰρ ὁ μελιχρὸς τὴν γλῶτταν καὶ θελξίνους

Μεθόδοις χρώμενος σοφαῖς οἰκονομεῖ τοὺς λόγους

Ἐνιαχοῦ δὲ τα πολλὰ στρέφει καὶ μεταστέφει

(Аз поисках да опиша тази война така, както я описват писалите преди мене и искам да говоря по-добре, а не както описва Омир, и моля прошка от благоразумните. Защото доброумният Омир със сладкия си език чрез различни багри на премъдростта украсява словата, в други случаи пък много неща преобръща и променя). Използвах този пасаж, за да покажа принципите, от които се ръководи византийският пи-

сател. В това не може и не бива да се търси противопоставяне в смисъл „аз съм по-велик и от Омир“, единственото, което можем да заключим от пасажа, е по-скоро изтъкването „аз съм различен от Омир и търся и показвам различни неща от събитията“.

Митическият и класическият състав на хрониката не е обособен в самостоятелни фрагменти. Изключение правят няколко текста, представляващи всъщност новели от древната история на перси, миди, лидийци и египтяни, както и фрагменти от най-древната история на Рим. В тях се оглеждат сюжети, известни още от Херодот, а за Рим — преразкази на събития, описани от Тит Ливий. Във всички останали случаи митически и класически мотиви се използват като особен тип коментар. Лица и събития от византийската действителност се оценяват и сравняват с лица и събития от антични съчинения или от древни митове.

По този начин се и въвеждат, като се използват названията $\mu\upsilon\mu\omicron\varsigma$, $\lambda\alpha\rho\omicron\upsilon\tau\iota\alpha$, $\mu\upsilon\theta\omicron\upsilon\rho\upsilon\tau\eta\tau\alpha$ и др.

Докато за византиеца този свят на митове и легенди, както и на класическата култура и литература е влизал в неговото образование, то за българина от XIV в. това е един малко или много загадъчен свят, различен от собственото му историческо съзнание, както и от християнското му светоусещане. И тъкмо тук средновековният български преводач е бил изправен пред една драматична колизия. От една страна тези мотиви му създават възможност да обогати изобразителната сила на своя език, от друга страна го изправят пред опасността да изпадне в плен на елинските писатели — езичници. Тъкмо между тези две крайности трябва да търсим решенията на средновековния монах от търновската книжовна школа, схващана най-широко. Въпреки своята предпазливост той е успял да ни представи в един изискан български език едно от най-популярните на времето си произведения на византийската литература.

Това поведение на книжовника можем да проследим и от представянето на черти от египетската митология и религия. В българския текст четем:

ѡ сего оубѡ почѣтошѣ слѣпоокыа
 слоукы, и пивѣкы. птици и козлы
 воловы же, и пси и крокодилы и
 и проча помышленїа своего оумоврѣдна:
 всѣхъ же вѣрше иныхъ слоуженин,
 пѣгаго чѣтѣхъ кола илацаго много пѣстринѣ.

Сравнението с гръцкия текст, който в основата си съдържа сведения, които водят началото си още от Херодот, показва необичайни разлики. Вместо $\alpha\iota\lambda\omicron\upsilon\beta\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ (котки), тук четем $\sigma\lambda\epsilon\pi\omega\kappa\mu\alpha$ слоукы. Известно е, че питомната котка в Европа се е появила сравнително късно. В Египет се е смятала за свещено животно. Може би за преводача това животно е било непознато и той се е опитал чрез семантичен анализ да намери ана-

лог в собствената си култура. Така напр. той е прочел αἰόλος 'подвижен, бърз, пъстър' и οὐρά 'опашка'. Анализът вероятно му е позволил да свърже названието със смока, още повече, че от древни времена, а някъде и сега, това влечуго се смята за домашно животно.

Преводачът е премълчал (може би съзнателно) имената на свещените животни Ἴβεις и Ἄλις. Вместо τὸν Ἄλιν ἐσεβάζοντο, βοῦν τελοῦντα πολύχρουον²³⁹ в българския текст остава само πῆγαγο χυτῆχα кола и имащаго много пѣстринкъ.

Премълчаването на свещената птица Ἴβεις и свещения бик Ἄλις³ снижава още повече в сравнение с гръцкия текст религиозния смисъл на египетските символи. Макар че и в гръцкия текст тези вярвания са наречени φρενοβλαβείας (οὐμνοφῆδια в българския превод), Константин Манаси не отива толкова далече, колкото стеснителния и едновременно с това искрено правоверен български преводач.

Същият подход откриваме и в предаването на образи от гръцката митология. След като описва началото на Троянската война, разгоряла се според преданието заради отвличането на хубавата Елена от Парис, Константин Манаси прави следното отклонение:

Ἐνταῦθα σου τὸ παίγνιον τύραννε πάντων Ἔρωσ,
Ἐνταῦθα σου τὸ παίγνιον καὶ τὸ τῆς ἔχρας σπέρμα,
Ὅθεν ἀνήψας λυπαρὰν κάμινον τοῦ πολέμου²⁶³

След като превежда тези стихове общо взето грижливо, българският преводач допуска и едно странно премълчаване:

ЗДЕ ТВОЯ МЖЧИТЕЛЮ ВЪСѢХЪ РЕКЪ.

ЗДЕ ТВОЯ ИГРА И ВРАЖЕДНОЕ СѢМЯ.

ТѢЛЖЕ ВЪЖЕГАТЪ ЕСИ ВЕЛИКЪА ПЕРЬ ВРАНИ⁶⁶⁻⁶⁷

В израза мжчителию (τύραννε) въсѣхъ рекъ е изпуснато името на бога на любовта Ἔρωσ, с което се губи смисъла му. И тук вероятно християнската правоверност е продиктувала това решение, а не толкова непознаване на античния пантеон.

Православните славяни, поне книжовниците, познават названието Ἔρωσ от съчинението на Псевдо-Дионисий Ареопагит Περὶ θεῶν ὀνόματων. В това съчинение Ἔρωσ се споменава като една от характеристиките на християнския бог, наред с ἀγαπή.

По всичко изглежда, че името на Клитемнестра, жената на Агамемнон, не е било известно на преводача. И в този случай той си е послужил с познатия вече способ на семантична интерпретация на названието. Срв.

Ἐυρίσκει εἰ τὸν σύναιμων ἄθλιως
ὀλολότα. Δόλω κακίστης γύναικος ἐχίδης
μοιχαλίδος. Καὶ σὺν αὐτῷ τὴν ἀναιδῆ
μητέρα Κλυταιμνήστραν²⁷⁵

оуриѣтаетъ и съродника си окаянѣпогывши, льстия злыѣ жены ехидны моѣлжкыкыж.
и съ нимъ вестоуднѣлѣ мѣрѣ, нареченѣлѣ ѡвръчницѣж.⁸² В този случай е прочел

от една страна κλύω 'чувам, прочувам се, имам лоша слава' и μνηστής 'кандидат за женитба'. Така в неговия превод възниква 'нареченка овржчица'. Клитемнестра обаче не е била овржчица, а съпруга на Агамемнон.

Много интересен каламбур се е получил при превода на един пасаж, в който съдбата на Византия се сравнява с кораба на Аргонавтите:

Ἐκεῖθεν ἦχει φόβερὸν σκυθοτρόφος
σκύλλα, Ἐντέθεν τῆς χαρύβδεος ἐνοίγετο
τὸ στόμα.³⁶¹

В българския текст се е получило следното: Овждоу възглашааше страшик скийу кръвнинаа коучька. Овждоу же рыканию разирьзмахи са оуста.²⁴³

Средновековният книжовник е превел σκύλαξ 'куче', защото не му е било известно митическото чудовище. По същите причини е пропуснато и името Χαρύβδα.

Не му е бил известен и митът за Фаетон, с когото се сравняват разгулният пияница император Михаил трети: ὡς ἄλλος γὰρ αὐτόχρομα. Φαέτων νηπιάζων⁴⁰⁸ е предадено без да се спомене името на младия бог — тако другыи во самохотнѣ таки са младенецъ.³¹⁶

Не е била позната вероятно и легендата за Едип. В гръцкия текст ослепеният император Филипик е наречен Ὀιδίπλος в българския превод това е пропуснато. Тук е възможно и друго предположение — че името е пропуснато, защото е езическо и свързано с кръвосмешение и убийство.

Не във всички случаи преводачът постъпва по този начин. Името на Омир очевидно е било на почит и то не се пропуска, което личи от следния превод: Καὶ τόμος εἰς ἐξαίσιος

ἐκ δράκοντος ἐντέρου τὰς δέλτους τὰς
Ἵμηνικὰς φέρων ἐγγεγραμμένας τὴν
Ἰλιάδα τὰ φημί καὶ τὴν Ὀδυσσεΐας³⁸¹

и свитокъ единъ чуденъ ѿ чръва змиева. писанина омирская никъж написана въ сѣкѣ. ииандж гаголан одисих.²⁷³ Епизодът е свързан с изгарянето на една богата библиотека по времето на Лъв Арменец.

Преводачът е запазил и името на богинята на любовта Афродита, но само като нарицателно: εἰς Ἀφροδίτης ὄργια τὸ γόνιμον οὐ ἔχει⁴¹⁴ — въ афродитскаа дѣла оустава не ииатъ.³²⁴ За Роман Лакапин, комуто остригали косите, се казва: Εἶποι τις ἄν, ἦτο Διὸς πρεσβυγενῆς ὁ Κρόνος⁴³⁹. Иакже аще кто речеть. захода стародный Кронъ.³⁴⁹ Съдбата на Никифор Фока, изоставен от близките си и предаден и от собствената си съпруга, се сравнява не само с библейската Далила, но и с Тиндарида (Клитемнестра): и прѣдаеть ѿ горе врагомъ съпржжника си тако самсона далила оубиисткнаа. тако тиндарида съжителѣ своего хравраго ироа.³⁶⁴ ὡς Σαρψὼν ἢ Δαλιδας ἢ μιαφονωάκη, ὡς Τυνδαρίς τὸν σύλλετρον μαχητὴν ἦρω⁴³⁹.

Запазени са имената на Арес, на Капаней, един от седемте срещу Тива, когото според мита Зевс поразил с мълния, защото се хвалел, че

никой, дори Зевс, не може да го възпре; на Антей, на Велерофонт, изхвърлен от Пегас (в сравнението се наемква за Роман Диоген) и др.

В заключение може да се каже, че отношението към митическите герои и богове е двойко. От едни българският преводач съзнателно се предпазва, като ги премълчава. Към други е благосклонен и ги запазва. От посочения по-горе пример, където Тиндарида се посочва наред с библейската Далила (Далида), може да се заключи, че във византийската литература може да се говори за примирение между двете култури, изтъкнато още от Иван Дуйчев². Това отношение е възприето и от българския преводач, но с известна съвсем неприкрита предпазливост.

Независимо от тази предпазливост, в българския език влизат литературно обработени клишета и образи с дълголетна литературна традиция. Ще си позволя да припомня израза и писати же гла начинаж на водк²⁸⁵ και γραφειν το λευόμενον επιχειρῶν εις ὕδωρ, известен в древността от диалога Федър на Платон, а в славянската традиция познат и на житието на св. Кирил. Показателен е и изразът иакм главнѣ въ пепелѣ сѣкнѣ ѡгнѣк храни³⁵⁹ ὡς ὁ δαλὸν ἐν σποδιᾷ σπέρμα πυρὸς φυλλάτων⁴³⁵. Античните стилисти приписват този образ на Пиндар, тъй като се среща в една от неговите оди.

БЕЛЕЖКИ

¹ За това определено говори и признанието на Анна Комнина: „... познавах не само литературата, но също така, и то съвършено, гръцки език, притежавах задълбочени знания по реторика, прочетох внимателно трактатите на Аристотел и диалозите на Платон, допълних своето образование с науките на квадривума“. Наред с това писателката признава, че познава творчеството на Омир, Херодот, Тукидид, Демостен, Плутарх, както и комедиите на Аристофан. Вж. Jurewicz, O. Historia literatury bizantyjskiej, Wrocław 1984, с. 228.

² Дуйчев, И. Миниатюрите на Манасиевата летопис, София, 1964, с. 17.

³ Дуйчев, И. Древноезически мислители и писатели в старата българска живопис., 1978, с. 47 и другаде.